

Стефан Д. ДАМЈАНОВИЋ*

Православни храм Свете Троице Крагујевац

СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ ОД 1945. ДО 1999. У ИЗВЕШТАЈИМА ЕПИСКОПА ПАВЛА И АТАНАСИЈА

Апстракт: У раду се разматра улога српске православне цркве у заштити националних интереса на Косову и Метохији у периоду од 1945. до 1999. године у извештајима епископа Павла и Атанасија и митрополита Анфилохије Радовића. Овај, новији период Српске историје на Косову и Метохији је био турбулентан и мало истраживан, а веома је важан за опстанак Српског народа и Српске православне цркве на овим просторима. Посебно је мало истраживан из угла теолошких наука и гледишта највиших представника Српске православне цркве. Управо овај рад заснован на извештајима тадашњег епископа Рашко-призренског Павла, митрополита Црногорскоприморског Анфилохија Радовића и епископа Атанасија Јефтића надопуњује ту празнину. У раду се са научног и црквеног становишта тежи да докаже да је прогон Српског народа са Косова и Метохије трајао у континуитету од 1945. године и да се он пажљиво и смишљано изводи до данас. Паралелно са егзодусом српског народа, трајао је и терор над Српском православном црквом, која суштински никад није напустила Српски народ на Косову и Метохији и уз њега је и данас, а биће и у будућности све док постоји Српски народ на овом простору Српске зеље.

Кључне речи: Косово и Метохија, Епископ рашко-призренски Павле, Митрополит Амфилохије Радовић, Епископ Атанасије Јевтић, прогон српског народа.

УВОД

Временски период од 1945. до 1999. био је врло динамичан и значајан по српски народ и Православну цркву не само на Косову и Метохији већ и и за свесрпски простор и Србију. По завршетку Другог светског рата Српској православној цркви није исплаћена ратна штета, а комунисти су Цркву одвојили од државе, оузели јој око 70000 хектара земље и 1180 зграда (Слијепчевић 2002: 273-286). За време Другог светског рата убијен је велик број свештеника али њихово страдање није довољно научно обрађено¹. Црква, као институција православне вере, је у овом рату највише пострадала и институционално је пружила отпор непријатељу, али никад нису узете у обзир њене заслуге у Другом светском рату. То се, наравно, односило и на Косово и Метохију, где је српски живаљ био угрожен и узнемирен као

* Докторант, stefandamjanovic88@gmail.com

1 Поред пострадалих у рату Ђоко Слијепчевић у својој *Историји СПЦ* истиче списак оних свештеника који су пострадали од комуниста (Слијепчевић 2002:131-137).

и у осталим деловима заједничке државе. Након Другог светског рата (1945), за време дугог периода владавине комунизма, Српској православној цркви на Косову и Метохији одузета је, односно, национализована имовина, а прогнаним Србима је забрањен повратак на своја огњишта. Са овим и другим потешкоћама суочавала се Српска православна црква, која се свим средствима борила за очување српских националних интересе на Косову и Метохији, као и за очување идентитета, православне вере и религије. Посебно су пострадале светиње Пећке патријаршије, манастира Грачанице, Високих Дечана, Богородице Љевишке и друге светиње на Косову и Метохији, где се окупио српски народ у добру и злу, а највише бежећи од албанског зулума и терора (Даниловић, 2010: 297-311). Заправо, њихова голгота није ни престала до данас. Њихово постојање кроз векове је обележено опстајањем на овом простору свете Српске земље (Даниловић 2006).

За потпуније сагледавање места и улоге Српске православне цркве у заштити националних интереса на Косову и Метохији после Другог светског рата, јасно се издвајају три периода. Једана од 1945. до 1980, други од 1980. до 1999. и трећи од 1999. до 2022. године. Предмет истраживања у овом раду обухвата прва два периода, док је трећи много сложенији и заслужује много више простора за његову експликацију.

СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ ОД 1945. ДО 1980. У ИЗВЕШТАЈИМА ЕПИСКОПА ПАВЛА И АТАНАСИЈА

Из секуларне сфере друштвених наука о учешћу Цркве у народном животу, у периоду 1945-1980. године, има мало писаних записа и докумената. До деведесетих година 20. века, друштвене науке није посебно занимала црква као феномен и црква као духовна институција српског народа утемељена у његовом националном бићу. То није случајно јер је југословенско, а посебно српско друштво било идеолошки тако инструирано. Наиме, 1981. године као верници у Србији се изјаснило свега 4% посто становништва, а у Црној Гори је тај број био сведен на 2%. У таквим условима сама Црква није могла (читај смела) да предузима акције од ширег друштвеног значаја нити је могла да устаје против нове власти победника, јер би тако устајала и против сопственог народа. Наравно то не значи да Црква на овом простору није имала никакве активности и да није била управљена према народу, јер без народа њено постојање би било бесмислено. У овом периоду Српске и Југословенске историје:

– Црква није смела да се шире оглашава, поучена примерима из прошлости. Реч је о томе да су свештени и црквени великодостојници у Другом светском рату готово у подједнаким размерама страдали од окупатора и од комуниста. Зато су морали повести рачуна о отворености и транспарентности својих акција које су предузимали;

– комунистичка власт је Цркву доживљавала као верску институцију и у практичном погледу су предузели све да најреспектабилнијој институцији у Југославији, посебно у Србији, умање реални значај којег је имала у народу, због чега су често

агитовали против Цркве и јавно забрањивали народу да иде у Цркву, „нове власти су Цркву одвојиле од државе а школу су одвојиле од Цркве, по искуству большевика у Русији“ (Поповић 2021);

– народ уплашен од репресалија које је нова власт примењивала над верницима, морао је да зазире од Цркве како би заштитио елементарну егзистенцију.

Црква није могла од државе очекивати никакву заштиту, јер им је сама држава конфисковала огромну имовину и црквене поседе. Сматрамо да је смишљено 1968. године из имена покрајине, уклоњена реч Метохија. Тим политичким потезом није само одстрањено свако право Српске православне цркве да тражи повраћај своје имовине у Југословенској федерацији (СФРЈ), већ је практично, смишљено, генерацијама онемогућено сећање на то да је Метохија некада била црквена земља.² Тако су Југословенске комунистичке власти по први пут пробали да гумицом обришу „историјско наслеђе поседа црква и манастира на Косову и Метохији“ (Вукоћански 2013: 190).

Како је било друштвено стање на Косову и Метохији у том послератном добу до деведесетих година прошлог века најбоље се може видети према извештајима Епископа рашко-призренског Павла (1957/8-1990/1), једног од најзначајнијих патријарха Српске православне цркве. У тридесет и три године епископског службовања, епископ је оставио тридесет и три годишња извештаја Светом Архиепископском Сабору. „Ови извештаји представљају својеврсни летопис, дневник у коме Епископ Павле, на њему својствен, једноставан и ненаметљив, али јасан и прегледан начин осликава, из године у годину, управо оно о чему извештава: религиозно стање и живот, не само Цркве, него и опис самих друштвених збивања на Косову и Метохији овог преломног историјског времена“ (Митрополит Амфилохије 2013:5).

Извештаји епископа Рашкопризренског Павла представљају значајно историјско сведочанство за Србију, јер непосредно показују процес који је довео до овога што и данас Србија трпи од највећих светских моћника без икакве кривице. Ови извештаји „савршено јасно указују на стварне узроке свега онога што се догађало са Косовом и Метохијом до 1999., до бомбардовања НАТО пакта и устоличења шиитских терориста на власт“ (Митрополит Амфилохије 2013:14).

Извештаји су писани доказ од духовном и друштвеном животу на Косову и Метохији. О страдању српског народа, страдању Српске Цркве на Косову и пропадању једне државе. О духовном стању годину дана по ступању на дужност епископа, сам епископ Павле извештава: „... религиозно стање у епархији је стално у опадању. Све једна по једна генерација старијих одлази, а долазе генерације младих, васпитаних у антирелигиозном духу. Истина мали је број међу њима стварно антирелигиозних. Већина је равнодушних који гледају да осигурају што бољу егзистенцију и што више материјалних средстава за удобан и раскопан живот“ (Епископ Павле 2013:43).

Из овог експлицита је сасвим јасно да је наступило једно ново, материјалистичко доба, где је објективни, реални *ratio* надвладао духовни *ratio*. Човек је кренуо

2 *Метих* (грчки: *μετοχή* [*metokhē*] = заједница; заједничко добро) или *Метихија* (грчки: *μετόχια* [*metókhia*] – метохија; *μετόχιον* [*metókhiion*] – метохион), је у средњовековној Србији било земљиште или посед који поседује нека црква или манастир, било да је дар, било да је земља купљена.

тако да се отуђује сам од себе. Млади су ти, који, услед погрешне идеолошке ин-струације, мењају начела живота и смисао традиције. Нису они постали неверни, они су постали равнодушни и та равнодушност ће трајати све до осамдесетих година, када су услед бесцијалног понашања Шиптара на Косову, Срби једино уточиште могли наћи у Цркви и вери. Млади су практично били равнодушни и према партији и према цркви. Ослобођени ратних стега јурнули су трбухом за крухом, за што лакшом зарадом и сигурнијем и раскошнијем животу. То ће довести до низа невоља, које су се ових година тек наслућивале.

Епископ Павле примећује да „код многих старијих, који би свештеника радо примили, [...] страх који им то не дозвољава“ (Епископ Павле 2013:43). Врло јасно, својствено својој природи, али и списатељском стилу, епископ Павле овде сведочи о једној привидној слободи, јер су се Срби, као и други народи и народности у СФРЈ ослободили окупатора, али још увек нису били слободни. То је време када вршење верских обреда опада, људи ретко иду у цркву и у врло малом броју о великим празницима. Зато „наши верни стварно немају појма о својој вери, да се не знају прекрстити, не знају ни основне појмове о Исусу Христу, о тајнама, о загробном животу. Поразно на то делује, у многим местима, негативан пример свештеника.“ (Епископ Павле 2013:45). У таквом стању било је тешко деловати едукативно и духовно на народ, јер, с једне стране, требало га је сачувати уз Цркву уз све претње комуниста и страха који они изазивају, а с друге стране требало је их учити како треба да се опходе према цркви, што је одбијало народ. Црква је морала са народом у каквом год он да је био у стању.

Зато је епископ као највећи недостатак на Косову и Метохији видео недостајање „добрих, мудрих и одушевљених младих свештеника, готових на жртву за своју веру и свој народ“ (Епископ Павле 2013:47). Млади епископ се нашао и незавидном положају, јер је требало обезбедити свештенике за један врло небезбедан посао што ће се временом све више потврђивати и кренути, како у обнављање духовности, тако и обнављање и подизање нових богомоља, да би се српски живаљ имао за шта везати у свом крају.

Колико год овакво стање изгледало обесхрабрујуће, за нас је значајно најмање из два разлога. Прво, јасно је да је Црква играла врло активну улогу у друштву и трудила да ту улогу повећа. Црква је водила рачуна о својим верницима и трудила се на сваки начин да их окупи. Посматрано са другог аспекта видимо и да су свештеници колико год да их је било приступали једном активном односу према верницима, нарочито омладини, како бих их колико-толико окупили.

Зато је епископ Павле и могао са дозом оптимизма да истакне: „Ипак се запажа да само незнатан број домова, свештеника не прима (у једној парохији од 509 домова не прима њих 11 (2%), у другој од 460, не прима 27 (6%). У градовима је тај број несравњиво већи, али га је тешко утврдити“ (Епископ Павле 2013:61).

Овде учачамо обрнуту ситуацију у односу на XIX век. Наиме XIX веку у селима је било далеко теже одржавати верске обреде и одржати цркву, док је у градовима, где је турска власт била активна и непосредном додиру са црквеним објектом било далеко лакше због сигурности коју су имали верници.

Епископ се упорно жалио на недостатак свештеника нарочито у пећком крају. Готово истребљене свештенике и непостојање нових епископ образлаже материјализмом који је узео маха код народа у овом крају:

„Особито тежак је положај у Пећком намесништву где је пре рата био 21 свештеник, да после тога тај број падне на 4, а ове године смрћу једног од њих на тројицу. Од њих тројице један је у државној служби и, што је још горе, ноторна пијаница, дакле, на свега двојицу. У томе крају насељени су Црногорци, међу којима је још пре рата материјализам ухватио врло јаког корена (одатле је већина виших руководилаца државних и партијских на Космету), па је у таквом крају проблем поставити свештеника, кадрог стићи и утећи, и кад би их имали на избор“ (Епископ Павле 2013:79).

Из овог ескиплицита је сасвим јасно, да је Црква била онемогућавана на сваком кораку. Није онемогућавано само остваривање њених права, већ и обнова и организација саме Цркве на нивоу црквених општина, што само потврђује да су нове власти биле резервисане према Цркви. То потврђује и сам епископ Павле: „... власти употребљавају сваку прилику да Цркви одузму оно мало имовине што јој је остало“ (Епископ Павле 2013:81).

Зато Црква није могла несметано да организује свој рад. Није имала где да смести нове свештенике, или нове богослове, а није имала ни средстава да узме у закуп станове за свештенике итд. Многа црквена имања нису била укњижена па су тада настали спорови око власништва, али држава је тражила пуни доказ о својини за разлику од других потражилаца. Не ретко су удбаши преко летњег распуста пресретали богослове и убеђивали их да напусте богословију јер је то најгора школа у социјалистичком друштву: „Више богослова, из разних крајева, жалило ми се да су их преко ферија позвали чланови Удбе и наговарали да се испишу из богословије“ (Епископ Павле 2013:82).

Од 1961. године, практично се повећао притисак на Србе. Епископ бележи: „Други наводе да власти фаворизују Шиштаре, којих у органима власти има много, а који се узајамно помажу и све законске олакшице осигуравају за своје, док се на Србе сваља сва тежина обавеза, и то увек у законској форми. У њој учесћују и Срби чланови партије, да им се, ваљда не би пребацио, шовинизам и сл³. Наш живаљ не може да издржи економски, те се исељава⁴. Има ту, свакако, и других разлога – укључење у индустрију, боља прилика за школовање деце, итд. – који су разумљиви и оправдани, али су најглавнија прва два и забрињавајући обим исељавања, дубоко сам уверен, од њих потиче“ (Епископ Павле 2013:83). Од 1961. године, епископ Павле сваке наредне године говори о исељавању, чак и у већој мери него о потреби за младим свештеницима. И све више ће његови извештаји постајати вапај Србима и властима, које су најчешће остајале неме.

Наредне године епископ Павле у свом извештају бележи:

„...и ове године, још интезивније је настављено исељавање нашег елемента, како насељеника, тако и староседелаца из свијух крајева Епархије. Из гњиланског

3 Подвукао С.Д.

4 Подвукао С.Д.

намесништва у току године иселило се преко 200 домова (само из врбовачке парохије, која је иначе мала, иселило се 70 домова). Из околине Приштине, од лањске године, такође се нагло исељава. У селу Коморану после рата било је 40 српских домова, а сада их има 12, Ново Чикатово 48 – сада 22, Доњи Забел 18 – сада 4. Велики Белаћевац 23 – сада 3. Из Голешке парохије иселио се у току године 81 дом. То је друга главна невоља наша у оним крајевима. Године 1912. био је проценат Срба према другим националностима на Косову и Метохији 35 до 40%. Данас је тај проценат свега 25%“ (Епископ Павле 2013:100-101).

Већ 1965. године епископ Павле за Подујевску парохију даје следеће податке о исељавању после рата: село Бело Поље од 42 куће иселило се 12, Главник од 43 куће иселило се 20, Батлава од 27 кућа исељено 13, Горњи Сибовац од 48 кућа исељено 25, Трнова од 29 кућа исељено 23, Брадаш од 41 кућа исељено 40 и тако у свих тридесет села у парохији, некад је било по педесет венчања, а сада (1965) само једно, некад је било по 300 крштења, а сада се та бројка преполовила, у пет месеци било је осам смртних случајева, а свештеник је позван само на четири (Епископ Павле 2013:135).

Зато су ови извештаји од великог историјског значаја, јер нам доказују континуитет, како у прогањању Цркве, тако још више и у прогањању православног народа са војих огњишта. Сви ови извештаји захтевају једну дубљу анализу, поред оних теолошких, чини се још и више историјских и демографских. Ова сведочења су данас од међународног значаја јер пружају доказе о незапамћеном егзодусу који је на Косову и Метохији вршен у континуитету вековима, до, рекли бисмо, потпуног геноцидног истребљења. Овим извештајима, се на најнепосреднији начин доказује да је све време од Другог светског рата Црква била уз свој народ, али да се то, у партијској држави идеолошки издоктринираној, није могло видети.

Значајно је да епископ у својим извештајима промишља о религиозно-моралном стању верних Срба на Косову и Метохији. Поред тога што констатује да је на Косову, као и у другим крајевима Србије, недолазак верника у цркву, на службе и не вршење верских обреда, епископ Павле то стање повезује са лабављењем породичних веза, којима је доприносило масовно пресељење из села у град (Епископ Павле 2013:146).

Власт нимало није водила рачуна о Цркви и њеним елементарним правима. На сваком кораку је покушавала да што више осиромаше цркву и да нашкоди њеном реномеу допуштајући бесцијално понашање Шиштара и према црквеној имовини, па не ретко су се тако понашали и њени локални челници. Тако је, рецимо један партијац у делу порте цркве Св. Врача у Призрену саградио своју приватну кућу (Епископ Павле 2013:148). На другом месту „око манастира Св. Марко немилосрдно тамане шуму око манастира околних Шиштари“ (Епископ Павле 2013:149). Тако је било све док шума није продата.

Године 1968. епископ истиче: „за 10 година како сам на епархији, није се стање изменило. Што сам износио раније, у целисти важи и сада“ (Епископ Павле 2013:181). Из године у годину стајала је потреба за младим паметним свештеницима који су спремни да се ухвате у коштац са тешким невољама, као и са страхом од све чешћег исељавања српског народа са ових простора. Свештеницима се

забрањује да држе беседе на опелу, јер то ни хоће не раде. Србима власти забрањују шајкаче, српски споменици се руше, гробља раскопавају, учитељи бране деци да учествују на прославама Светог Саве, свештенике вређају, псују, плују и називају погрдним именима. (Епископ Павле 2013:224) и све се то трпи и траје.

У извештају за 1975. годину епископ Павле, промену у бројном односу између српског и шиштарског становништва показује на примеру града Призрена и села Љубижди: „Пре рата је Призрен имао око 18000 становника. Од тог броја трећина – 6000 – били су Срби. Сада Призрен има око 45000 становника. Од тог броја, као пре рата, око 6000 Срба, што значи мање него седмина. У Љубижди пре рата је било само неколико албанских кућа. Сад их је око 200, двапут више него српских (100 кућа)“ (Епископ Павле 2013: 277).

СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ У ПЕРИОДУ ОД 1980. ДО 1999. У ИЗВЕШТАЈИМА ЕПИСКОПА ПАВЛА И АТАНАСИЈА ЈЕФТИЋА

Већ у извештају из 1982. године као да се по први пут осећа песимизам у епископовим речима: „Не само по градовима, него и селима материјалистички став је све присутнији. И старији, а камоли млађи свет, има осећање само за ствари овог света, према духовним потребама су индиферентни: 'Дај ти мени на овом свету за онај те не питам. Нико се оданде није вратио да каже има ли га и како је тамо!' честа је реч и на селу“ (Епископ Павле 2013: 267). Народ је задржао обред крштења, али то чине „више по традицији, него осећању духовне потребе“ (Епископ Павле, 2013: 267). Ту се завршавао сваки контакт са црквом, али и са духовном везом за своје исконско национално биће.

Поред паљевине сена, сламе и кукуруза учестала су и силовања, чак и мало-летница (Епископ Павле 2013:402). У сво извештају епископ Павле посебно истиче случај Мартиновић, који не коментарише, те случај Недељковића из Мушуташта коме су обе руке поломљене, као случај рањавања младића (Епископ Павле 2013:414). Случај Ђорђа Мартиновића који је би иницијална каписла за покретање протеста српског народа на Косову и Метохији, епископ не коментарише вероватно зато што је сам случај исполитизован и што је партија са највишег врха одредила да се Мартиновић самоповредио. Практично Ђорђе Мартиновић је од стране највише власти жртвован из идеолошких разлога (Spasojević 1986).

Поред исељавања, које је, рекли бисмо, био нерешив проблем, епископ је открио још један проблем који се тиче преименовања црквених посела, рецимо на место цркве писало је цамија, на другом месту писало је кућа или зграда, ниједно црквине остало иза рушевина после Другог светског рата, није уписано као црквено, већ као општеноародно, а неке обновљене или нове цркве нису у катастарским књигама никако уписане (Епископ Павле 2013:428-429). Тим поводом је епископ известио надлежне:

„О овоме сам известио Свети Архијерејски Синод и Комисију за односе са верским заједницама у Приштини, рекавши: 'Не треба много домишљања за закључак да ови поступци спадају у план заступника принципа етнички чистог Косова,

да се и званичним актима покаже да на Косову нема ни Срба, ни њихових цркава, а оно што држе то су џамије које је власт у старој Југославији одузела насилно од муслимана и дала Српској цркви. Или да су овде дизане џамије још у XIV век, кад Турци нису ни били прешли на Балкан.” (Епископ Павле 2013: 429).

Овај извештај је доказ да је власт на Косову и Метохији била у дослуху са шиптарским сепаратистима. Евидентно је да тадашњим албанским властима није било довољно само да протерају српски народ и отму њихову земљу. Циљ је био доказати да српски народ на тој земљи никад није постојао. Ту није било довољно рушење и паљење цркава, већ је требало српске богомоље избрисати, не само са лица земље, већ и из земљишних књига. То је један од најстрашнијих видова геноцида. Овим геноцидом није се уништавало постојање једног народа сада и у будућности, већ се бескрупулозно брисала и његова прошлост.

Приликом прославе 600 године од Косовске битке духовно и религиозно стање као да се променило „народ се приметно пробудио и национално и духовно“ (Епископ Павле 2013:465). Али, епископ не да сматра већ, рекло би се, пре упозорава да „без дубљег упознавања своје вере то ће одушевљење брзи спаснути“ (Епископ Павле исто). Заиста се тих година српски народ пробудио из полувековног сна и постао свестан опасности која се надвила над целокупним српским родом. Однос државних власти се према Цркви променио готово у потпуности. Што је могло да се врати вратило се, никад то није било у целини, али је сада Црква имала далеко мање сметње да обнавља, поправља и гради. Чак је и сарађивала са влашћу у име опстанка Срба на Косову и Метохији свуда где је била у прилици. (Епископ Павле 2013:466, 478). Али, то је било касно. Републици Србији се спремаола нова мука, а свим Србима на поднебљу бивше СФРЈ претила је нова опасност која ће ескалирати већ 1992. године, а на Косову и Метохији 1999. године када ће Србија бесрамно бити бомбардована од НАТО снага само са циљем да се Србији одузме њена вековна баштина, Косово и Метохија.

Епископ Атанасије у књизи *Од Косова до Јаговна* (2007) презентира обиље докумената којима се доказује низ чињеница:

– прву чињеницу, у којој су садржане и све остале, најбоље је описао сам епископ Атанасије истичући: „право стање на Косову се не може дознати само из изјава политичара. Јер осим познате тактике ’текуће политике’, осим намерног или ненамерног ’завођења на Голеш планину’, у јавност и не доспе све што се збива Српском народу широм Косова. Све да дознамо – ту могућност ми немамо. (А које има? И шта са детаљима, кад је главно познато? И шта вреди све писање кад се већа бука и повика диже око неког написа него око самих трагичних догађаја на Косову? (Епископ Атанасије 2007: 14-15);

– не треба веровати политичарима јер су они са Косова, углавном Албанци, били сви од реда окренути свом циљу – прогонству Срба са својих вековних огњишта, а ови у Београду су скривали истину јер није одговарала њиховом концепту братства и јединства;

– српска јавност у целини није била упућена у то шта се дешава на Косову и Метохији, често су и сами страдалници крили истину како не би дошли у још већу неприлику;

– Србима је било онемогућено да сазнају све, јер су добијали половичне информације;

– више се водило рачуна о томе што се пише но о самим жртвама. Прebroјава-ли су се негативни чланци, али нису жртве.

Епископ Павле поименице истиче оне који су претрпели тортуру, шиканирање или трагедију. Наводи сестре Катарину, Десанку и Херувиму из Свете Тројице код Муштушта, ту су и паљевине манастира, напади на добро сеоских домаћина Срба, малтетирање учитељице од стране албанских ђака и службеника у јавним управама, паљевине манастира и силовање старица и малолетница. Не ретко те злочине су најчешће вршили малолетници. Зато се епископ Атанасије пита: „Окуд толика мржња и дивљаштво код те албанске деце према Србима и свему што је на Косову српско? (Епископ Атанасије 2007: 16).

Сматрамо да је одговор једноставан. Садржан је у концепту, садржају кућног васпитања које си они добијали од малена. Неопходно је да Срби, како на Косову и Метохији, тако и сви други схвате да су данашње генерације Шиптара и све генерације Албанаца, као и оне пре њих васпитаване мржњом према свему што је српско. Не треба их због тога мрзети, треба их жалити, али треба се њих и пазити.

Једно од крупних питања Срба на Косову и Метохији јесте зашто Срби не пружају отпор, зашто не устану у одбрану својих елементарних људских права, одакле толика пасивност. Епископ Атанасије одговара: „Можда зато што су бројни покушаји супротстављања насиљу и зулumu над личношћу и имовином, најчешће завршили крварењем, а често и губљењем живота. Можда је пред очима нека још свежа и незацељена рана: лична породична, комшијска, свенародна“ (Епископ Атанасије 2007:18).

Срби на Косову и Метохији нису само изгубили кураж, већ су постали и сами себи уходе. Изгубили су поверење једни у друге. Уходе, ко је где кушио плац или кућу по Србији у Крагујевцу, Краљеву, Крушевцу и у другим местима широм Србије. На жалост, епископ истиче да је сазнао да су и неки свештеници кришом купили плацеве или куће. (Епископ Атанасије, исто). Исељавање јесте погубно, али је био једини начин да српски живаљ с поднебља Косова и Метохије сачува живу главу и буде свој на своме. Једино тако су могли да избегну судбину Данице Минчић којој су убили супруга а на њене очи убили су јој сина Данила, бранивши га и сама је била рањена у руку којом је бранила срце сина и при томе су јој поломили руку и ногу. Било је таквих или сличних судбина и код Миломира Дељанина, Милоша Радуловића, Миле Костића, јеромонаха Јована Радосављевића, низа малолетних девојчица које су силоване на свом имању од својих комшија.

Епископ Атанасије Јевтић истиче и позитивне шиптарске примере, где су враћали куће Србима, или пример Алије Зечаја који је био против личних прогона са обе стране. Алија Даутај је говорио да „Срби и Црногорци немају притисак од нас, него од уличара и лопужа, а и њих као да брани неко из власти“ (Епископ Атанасије 2007: 24). На жалост, данас сигурно знамо да су ти сепаратисти били све до дубоко у осамдесетим годинама прошлог века штићени од стране државних власти. Зато су били и тако осioni и смели. Са друге стране данас српска влада са тим уличарима и лопужама мора да преговара око опстанка српског живља

на Косову и Метохији и да покуша да у било којем виду сачува своју територију над којом данас нема готово никакав утицај.

Епископ Атанасије Јевтић скреће пажњу да је у Православљу од 15. маја 1982. године објављен тзв. Призив, апел двадесетак српских свештеника и монаха са Косова и Метохије. У основи је апел добро прихваћен. „Међутим, један део штампе је реаговао другачије, и у томе су особито предњачила два загребачка гласила (часопис *Данас* од 1. VI и дневни лист *Вијесник* од 29. V). Нешто пре тога, београдски новинар Милорад Вучелић (кратко у *Полицији* од 15. V и опширније у НИИ-у од 23. V) окарактерисао је наш *Ајел* као 'опасан корак' и 'изазов национализма', наравно српског, јер му се, ваљда, чини да је то главна опасност, чак кад је у питању трагедија Косова!“ (Епископ Атанасије 2007: 28-29).

Епископ је указао и на чињеницу да су и медији у Хрватској, упркос реалној угрожености српског народа на Косову и Метохији, најмање обратили пажњу на ту угроженост, а највише пажње су посветили шовинизму и национализму, обрушавајући се на свештенике и монахе без икаквог разлога. За потребе доказивања основне хипотетичке претпоставке у овом раду цитирамо део одговара Епископа Јевтића објављеног у Православљу од 15. јуна 1982. године, који гласи:

„Уместо изношења стварне трагедије на Косову, ови загребачки новинари придикују нам о 'осећањима за богату и поносну повијест' народа коме припадамо, па нам З. Рунић спомиње Кадињачу и Крагујевац, као да смо их ми тобоже заборавили. Хвала им ипак што подсећају макар и на те наше жртве, кад већ мимоилазе нове, данашње српске жртве са Косова. [...] могли су поменути и оне најмасовније и најбројније, као што су Јасеновац и Јадовно, које ми, заједно са свим другима, и нисмо и не можемо заборавити. Не зато да бисмо било кога позвали на освету – Бог и наша хришћанска савест чувају нас од тога – него управо у име братске љубави и слоге не желимо да их заборавимо, да се не би поновиле.

Из нашег Апела о Косову јасно је, за свакога добронамерног човека, да нас боли страдање наше браће на Косову и ми се те састрадајуће бриге о њима нећемо никада одрећи. Неће нас уплашити разноврсна етикетирања (названи смо 'националистима', 'великосрпским шовинистима', 'милатантима', 'агресивнима', 'политизованим', итд), нити оптужба да се бавимо политиком – која испада, на овај начин, својеврсни монопол оваквих новинара – јер бранити живот и част своје браће, своју и њихову живу Цркву, то није политика, него животна нужда, то је вековна људска и Божија правда, како је говорио Марко Миљанов, цитиран у нашем Апелу као пример братског односа према Албанцима“ (Епископ Атанасије 2007: 30).

Та чињеница да је свака реакција Цркве на страдање Срба на Косову могла бити исполитизована и да је Цркву било могуће прозвати због „политичарења“ саму цркву је чинило уздржаном, али ни једног тренутка она није остала по страни, нити свој народ занемарила. Зато је и страдала.

Али то није зауставило епископа да истакне да се месечно са Косова исели 400-500 Срба, наводећи: „бежање се наставља истим темпом и ништа мање неголи у годинама од 1968. до 1981.“ (Епископ Атанасије 2007: 36). Зато је било сасвим извесно шта ће бити са Косовом и Метохијом и за које ће време то остати етнички чиста некад српска земља, јер је 1983, на Видовдан, истиче епископ Атанасије,

на Косову било 666 насеља без иједног Србина, у 147 насеља било их је свега 3%. „Јасно је да се Велика Албанија шири, а Србија све више сужава, јер 1981. васкрсава 1941. Мада како рече један српски сељак и ту има разлике. Јер смо се, вели он, после безумља и геноцида Велике Албаније из 1941. вратили опет на своја косовска вековна огњишта ... А данас?“ (Епископ Атанасије 2007: 36).

То питање је у нашој актуелности још страшније, готово без икаквог одговора и могућности да се ишта учини, не зато што су Шиптари и Албанци толико моћни, нити што су Срби слаби, већ зато што је уз њих Америчко-натовска сила. Ово питање интереса великих сила на Косову и Метохији је остало неистражено поље и захтева додатни интелектуални напор научника-истраживача из свих слојева друштва, како би се дошло до одговора на то важно питање и извукле поуке за будућност.

У једном свом интервјуу епископ Атанасије овако прича о ангажовању Српске православне Цркве на Косову и Метохији: „Право да вам кажем, мало је остављен владица Павле сам себи. Истина он шаље Синоду и Сабору своје извештаје, своје жалбе одоздо. Оне се констатују и копије се упућују државним комисијама, и на томе се заврши“ (Епископ Атанасије 2007: 86).

Шта је за нас од значаја у овом цитату? То да су извештаји епископа Павла, поред Синода и Сабора, долазили и до државних органа. Дакле, није могуће рећи да државне службе нису биле обавештене о збивањима на Косову и Метохији, између осталог и од цркве. Они су знали за тешку ситуацију Срба на Косову и Метохији. Зашто нису поступали према сазнањима, остаје отворено питање, на које Српска наука, уз помоћ научних метода, техника и инструмената треба да проникне. У том смислу велика обавеза стоји на историјској науци, посебно Српској академији наука и уметности и институтима из области друштвених наука. Са ове временске дистанце од преко тридесет година и страшних последица – самопроглашења државе Косово – можемо констатовати и да се радило о једној континуираној завери против Срба, у којој су, парадоксално, али истинито учествовали и сами Срби из врха власти.

Епископ Атанасије Јевтић је написао низ докумената које су потписали најзначајнији представници Српске православне Цркве. Први документ је *Апел за заштитију српској живља и његовој свештенства на Косову*, написан и разаслан 1982. године, а потписао га је двадесет и један свештеник. *Апел* је упућен Председништву СФРЈ, Председништву СР Србије, Скупштини СР Србије и Светом Архиепископском Синоду за Свети Архиепископски Сабор. Текст је достављен и свим већим београдским листовима и објављен је у *Православљу*. То само потврђује нашу основну тезу да је Црква увек била са својим народом. Овај апел је значајан из неколико разлога:

– први разлог је што се Црква огласила поводом погрома који се спроводи над Српским народом и Српском православном Црквом;

– други разлог који није никако мање значајан јесте од изузетне важности јер Црква заузима врло јасан став зашто је уз народ и другачије не може бити: „Црква, која је органски уткана у историјско духовно биће овог народа, пре Косова, за време Косова и после Косова све до дана данашњег, на чије се животно ткиво најпре спусти сваки ударац намењен Српском народу – зар се без ње и мимо ње може решавати њена судбина и судбина њеног народа?“ (Епископ Атанасије Јевтић 2007: 115);

– трећи разлог значаја овог *Айела* доказује да понуђена решења проблема на Косову нису адекватна ономе што се на Косову стварно дешава;

– поставља се конкретно и логично питање: зашто српске власти на Косову и Метохији нису адекватно реаговале на апеле народа и Српске православне цркве и државним мерама, када је то могло, спречавале масовно исељавање Срба са Косова и Метохије? Ово питање остаје отворено и српска наука је дужна кроз фундаментална и примењена истраживања дати одговор на ово и друга питања у вези са Косовом и Метохијом;

– протеривање Срба са Косова је названо јасно *геноцидом*! Што и јесте, само власти из идеолошких разлога то нису хтеле да признају, нити према том очигледном сазнању да приступе решавању проблема геноцида над Србима на Косову и Метохији;

– појављивањем овог *Айела* у јавности, јасно се видело ко је противник решавања проблема на Косову и Метохији, и ко је међу нама издајник.

По свему судећи *Петизиција грађана Косова* из 1985. године покренута је, између осталих и од старне црквених старешина. Ова *Петизиција* спада у ред значајних докумената у 15 тачака. Прва тачка ове *Петизиције* се залаже за остваривање основних људских права Србија и Црногорца на КиМ, према Устава СФРЈ и међународним конвенцијама. У другој тачки се захтева да Социјалистичка Република Србија добије исти статус државности као и друге републике у Југославији. То би значило да Република Србија има пуну власт над својим аутономним покрајинама. Овим двама тачкама Петизиције је јасно стављено до знања да се над Србима на Косову и Метохији врши терор на који Србија, као врховна законодавна инстанца не може да одговори.

Један до захтева из петиције био је и да се сви купопродајни уговори пониште јер су у суштини сви склопљени под притиском изнуде. Такође се у петицији захтевало да се без одлагања спроведе повратак прогнаних и расељених Срба, као и да се направи реконструкција више хиљада несталих судских предмета, да се на Косову и Метохији као службени језик уведе Српски језик. Ова петиција је објављена у више јавних гласила. Једно од њих су и Књижевне новине. Петицију је потписало преко 80.000 потписника. Тек неки од захтева су узети у разматрање, али већ тада је било касно за њихово остваривање. Петиција грађана са Косова и Метохије је достављена свим законодавним савезним и републичким истанцама, као и ЦК СКЈ и ЦК СК Србије, удружењима: СУБНОР-а СФРЈ, ССРНЈ, ССРНС, САНУ, Удружењу књижевника и неким појединцима - Светозару Вукмановићу Темпу и другима.

Поред документа *Злочини Арбанаса извршени над Србима Косова и Метохије у райу (1941-45.)* који је од изузетног значаја за укупну историју страдања српског народа не само у Другом светском рату, већ уопште, од посебног је значаја и документ *Извод из Меморандума СП Цркве о Косову и Метохији*, где је описано систематско уништавање српског народа на Косову и Метохији под комунистичком влашћу од 1945. до 1990. године. Мада је Извод из Меморандума био на нивоу дескрипције, чињенице у њему су биле у потпуности релевантне и проверљиве и овај документ може послужити научницима и истраживачима као добра основа за даља истраживања.

Из Меморандума СПЦ извлачимо три битна закључка. Први се тиче односа Титове Југославије према Србима на Косову и Метохији: „Титова ФНРЈ Југославија забранила је званично Скупштинском одлуком од 6. марта 1945. године, повратак Косововско-Метохијским Србима прогнаних од Шиптара за време рата и окупације. Потоњи Милошевићев нео комунистички режим, од 1990. године, био је директан наследник Титовог комунистичког режима: он никада није укинуо ту незакону одлуку Титове скупштине“ (Епископ Атанасије 2007:249). Та одлука је практично рехабилитовала све шиптарске балисте и нацисте, као што је опростила, мада се може рећи и наградила, све њихове прогоне Срба, чиме је коначно нарушена етничка слика на Косову и Метохији у корист Шиптара.

Други значајан момент је по ко зна који пут скретање пажње на исељавање од 1965. године до савремених дана, односно доласка КФОР-а и УНМИК-а на Косово и Метохију када се констатује да у већина места на Косову и Метохији Срба више нема.

Трећи значајни моменат, можда и најзначајнији, говори о томе зашто није на простору Косова и Метохије могло доћи до промене политике и односа према исељавању. „Милошевићев неокомунистички и недемократски режим, уместо да стварно државно-правно решава и реши Косовски проблем, својим у суштини једнопартијским неокомунистичким манипулацијама српском народном несрећом од 'Косова до Јадовна' само је линијом обратног дејства и својом корумпираношћу, омогућио Шиптарима да својим потплаћивањем и лобирањем интернационализују своју пропаганду о наводној 'угрожености' од 'великосрпског хегемонизма'“ (Епископ Атанасије 2007:253) и тако су преко ноћи од целата постали жртве.

Овим Меморандумом, као и низом других докумената, видимо да су црквени великодостојници били јавно ангажовани, нису ћутали, чак су, може се рећи и политички деловали, или су покушали да делују на политичке институције како би се Срби и покрајина Косово и Метохија спасили. Међутим, институције власти Србије и Југославије су остале глуве на апеле народа и цркве. На научним институтима и Српским научницима стоји велика одговорност, да уз помоћ научних метода и постулата науке проникне у узрочно-последичну везу таквог стања и одговори зашто власт није чула вапаје и апеле цркве и верног народа и зашто није поступала по њима, на законит начин.

Добрица Ћосић се вероватно први пут добро упознао са епископом рашко-призренским Павлом и професор Богословије Антанасијем Јевтићем у Вашингтону 30. априла 1990. године где су у Конгресу учествовали у „саслушању“ о стању на Косову. Српску страну поред Ћосића, епископа Павла и Атанасија Јевтића заступали су и демократе Слободан Вучковић и Раде Стојановић. На челу албанске делегације били су Ибрахим Ругова и Реџеп Ћосја. Том приликом Ћосић записује: „У заступању својих права ми Срби, уверен сам, били смо убедљивији од Албанаца. Међутим они имају моћну америчку подршку, а ми само немоћну истину“⁵ ...“ (Ћосић 2004: 68).

То познанство је касније резултирало једним узајамним поверењем. Зато није изненађујуће што ће владика Иринеј са владикама Савом и Игњатијем доћи

код Ћосића за савет са молбом „да им напише скицу саопштења“ са којом ће они изаћи пред „тврдо крило“ владика, јер је те 1998. године Црква морала заузети јасан став око одбране сопственог интегритета, али и имовине и преживљавања на Косову и Метохији (Ћосић 2004: 96).

Патријарх Павле ће 2. јуна 1999. године бити са групом академика где предлаже да се иде код Милошевића и да овај попусти како би престало рушење и убијање Србије. Нешто касније патријарх Павле ће предложити Слободану Милошевићу да абдицира како би спасио државу. Међутим, на место да буде за то похваљен он је бескрупулозно нападнут, пре свих од дневног листа *Полишика*.

Поред тога што су Црквене старешине веровале у Ћосићево промишљање ситуације и сам Ћосић је веровао њима, највише у патријарха Павла: „зажелео сам да чујем истину о Косову од човека који међу мојим савременицима има највећу моћ за правду: замолио сам патријарха Павла да ме прими и он ме је одмах позвао“ (Ћосић 2004: 163). Између осталог рекао му је и ово: „После Кумановског споразума и повлачења наше војске и полиције, прича патријарх Павле, граница са Албанијом не постоји. Из Албаније су навалиле банде убица, паликућа и пљачкаша, који убијају Србе, пале и руше српска села и цркве. КАФОР даје извесна обезбеђења Србима али то је недовољно пред силином албанског насиља, у коме и деца учествују“ (Ћосић 2004: 163).

Од Ћосића сазнајемо и податак да је 30. јула 1999. године патријарху Павлу канцелар Шредер категорички рекао „Ми ћемо помоћи да се подигну албанске и српске куће. Али Србију, док се не демократизује, нећемо помагати.“ Патријарха Павла је посећивала и опозиција како би задобила његово поверење, док патријарх од Милошевића тражи да абдицира, па чак и оде у Хаг, ако је потребно, јер је неважно где полаже жртву за свој народ (Ћосић 2004: 163). Мада са ове временске дистанце и из ове геополитичке перспективе питање је какав би однос према Србима на Косову и Метохији и Србији био и да је на власти био неко други. И ово питање заслужује потпуније научно истраживање из више научних углова, укључујући и теолошки угао.

О Ћосићевом мишљењу о Косову и Метохији, као и Српској православној Цркви и модификацији тог мишљења могла би се написати један осебан рад. Предмет овога рада не дозвољава нам да се овим питањем шире бавимо. Тек приметили бисмо да Ћосић потврђује активност највиших Црквених великодостојника кад је у питању одбрана Косова и Метохије. Они нису имали моћ те одбране, али је њихова највећа и најжешћа одбрана чињеница да, иако је Црква на Косову и Метохији, била значајно разорена, ипак је остала да чува оно мало српског народа што је преостало на овом простору.

ЗАКЉУЧАК

Временски период од 1945. до 1999. године у којем смо сагледавали место и улогу Српске Православне Цркве у заштити националних интереса на Косову и Метохији означава време масовног протеривања Српског народа и бруталног уништавања српских манастира и цркава на Косову и Метохији и озбиљног угрожавања

хришћанске цивилизације, као и разни покушаји албанизације српске баштине и фалсификовања општепознатих историјских чињеница⁶.

Будући да је Српска православна Црква у овом периоду, током свих страдања била уз свој народ на Косову и Метохији, на овом простору су се и највећим делом очували верски православни обичаји. Присуство Цркве на терену је допринело да се развије посебан однос поверења између народа и Цркве који ће резултирати у последњој деценији XX века кад је и било најтеже и кад је било најпотребније задржати Србе на Косову и Метохији у било којој мери. Срби, окупљени око Цркве остали су по енклавама и на Северу Косова. Они ће постојати и опстајати све док је Српска држава, српска православна црква, њено свештенство и монаштво, српске школе и универзитети, српска власт, макар и у облику Заједнице српских општина, са њима и уз њих.

Објективне, истините и проверене чињенице о улози Српске православне цркве у заштити националних интереса на Косову и Метохији саопштене у овом раду треба схватити само као полазну основу за даља и продубљенија истраживања овог историјског периода у којем су Српски народ у Српска православна црква доживели, у историји не забележен, егзодус и страдања од стране Албанских екстремиста и терориста уз свесрдну подршку тзв. Међународне заједнице.

ЛИТЕРАТУРА

- Даниловић 2006: Неђо Даниловић. *Узроци и мојуће последице сиварања велике Албаније – историјски, геостратејски и војно-политички аспекти*, Војно дело бр. 1/2006. Београд: Војно издавачки завод.
- Даниловић 2010: Неђо Даниловић, Независност Косова и Метохије – прва фаза у остваривању концепта „велике албаније – Геополитички аспект, Међународни тематски зборник *“Косово и Метохија у цивилизацијским променама”*, (ур. Урош Шубаковић) Књига 4 Социологија и друге друштвене наука, Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Слијепчевић 2002: Ђоко Слијепчевић. *Историја српске православне цркве*, књ. III. Београд: ЈРЈ.
- Епископ Павле 2013: Епископ рашко-призренски Павле. *Извештаји са расцепитија Косова*. Београд: Издавачка фондација Архиепископије београдско-карловачке, Фондација Патријар Павле.
- Митрополит Афилохије 2013: „Предговор“ у: Епископ Павле 2013: Епископ рашко-призренски Павле. *Извештаји са расцепитија Косова*. Београд: Издавачка фондација Архиепископије београдско-карловачке, Фондација Патријар Павле. 5-15.
- Митрополит Афилохије 2011: *Љетопис новој косовској расцепи*. Београд-Цетиње: Светигора.
- Епископ Атанасије 2007: *Од Косова до Јагоовна*. Врњаци.: Братство св. Симеона Мироточивог. Ђосић Добрица (2004). *Косово*. Приредила Ана Ђосић, Београд: Вечерње новости.
- Поповић 2012: Радован Поповић, <https://svetosavlje.org/krtak-pregled-srpske-crkve-kroz-istoriju/> посећено 21.04. 2022.
- Вукоњански 2013. Вукоњански Игор „Правни статус поседа црква и манастира на Косову и Метохији после Другог светског рата“. *Башићина*, св. 35. Приштина-Лепосавић. 187-203.

6 Поводом тога Радомир Поповић истиче: „Српско становништво је већим делом напустило Косово и Метохију, спаљено је и порушено преко 80 црква и манастира од којих су неки из 14. века, на простору Рашко-призренске епархије. Стара богословија из Призрена је премештена у Ниш, седиште Рашко-призренске епархије из Призрена је премештено у манастир Грачаницу. Још увек је неизвесна судбина преосталих Срба на Косову и Метохији, преосталих манастира и црква.“

Stefan D. DAMJANOVIĆ

THE ROLE OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH
IN THE PROTECTION OF NATIONAL INTERESTS IN KOSOVO
AND METOHIA FROM 1945. TO 1999.

SUMMARY

The paper examines the role of the Serbian Orthodox Church in protecting national interests in Kosovo and Metohija in the period from 1945 to 1999 in the reports of Bishops Pavle and Atanasi and Metropolitan Anfilohije Radović. This recent period of Serbian history in Kosovo and Metohija was turbulent and little researched, and it is very important for the survival of the Serbian people and the Serbian Orthodox Church in these areas. It has been especially little researched from the point of view of theological sciences and the point of view of the highest representatives of the Serbian Orthodox Church. This work, based on the reports of the then Bishop of Raško-Prizren, Pavle, Metropolitan of Montenegrin Littoral, Anfilohi Radović, and Bishop Atanasije Jevtić, fills that void. From a scientific and ecclesiastical point of view, the paper tries to prove that the persecution of the Serbian people from Kosovo and Metohija has continued continuously since 1945 and that it has been carried out carefully and deliberately until today. Parallel to the exodus of the Serbian people, there was also terror against the Serbian Orthodox Church, which fundamentally never left the Serbian people in Kosovo and Metohija and is with them today, and will be in the future as long as there is a Serbian people in this area of Serbian land.

Key words: Kosovo and Metohija, Bishop Pavle of Raško-Prizren, Metropolitan Anfilohije Radović, Bishop Atanasije Jevtić, persecution of the Serbian people.